

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 201

Doğu'da ve Batı'da **İNSAN HAKLARI** (Kutlu Doğum Haftası : 1993-94)

ANKARA 1996

VEDA HUTBESİ'NİN İNSAN HAKLARI YÖNÜNDE KISACA TAHLİLİ(*)

Doç.Dr. Mehmet ŞENER

Veda Hutbesi hicri 10. yılda Hz. Peygamber'in hac farızasını ifa için Mekke'ye gelip, Vedâ Haccı sırasında irad etiği hutbelere verilen bir isimdir. Ancak Vedâ Hutbesi yalnız Arafat'ta irad edilen hutbe olmayıp; Arafat'ta arafe günü (Zilhicce'nin 9. günü), Mina'da bayramın ilk günü ile yine Mina'da bayramın ikinci günü irad edilen hutbelerin bütünüdür.⁽¹⁾ Bunlardan meşhur olanı Arafat'ta, sayıları kadın erkek 140.000'i aşan bir topluluğa irad edilen hutbedir.⁽²⁾

Allah Rasûlü (s.a.v.) bu mahşeri kalabalıkta hutbesine başlamadan önce Cerir b. Abdullah vasıtasıyla sükûneti temin etmiş ve sahâbilerden Rebi'a b. Ümeyye gibi gür sesli münâdiler görevlendirerek hutbe cümlelerinin tekrar edilip, uzaklara kadar duyurulmasını temin etmişti⁽³⁾ ki, bu teknik anlamda bir bakıma hoparlör teşkilâtından yararlanmak demektir.

Allah Rasûlü hutbesine Allah'a hamd ve senâdan sonra "*Eyyühe'n-nâs!* (= *Ey insanlar!*)" nidâsıyla başlamış ve önce sahâbilerin dikkatlerini çekerek, oradan bütün dünyaya hitap etmiştir.

Bu hutbe, İslâm'ın temel konularına temas etmesi, câhiliyye âdetlerini ortadan kaldırması, eşitlik, hürriyet, kan dâvâları, fâiz, emânet, özellikle insan hakları, âile hukuku içinde yer alan karı-koca hakları, vasiyet, nesep, zina, borç ve kefalet gibi hukûkî meselelere yer vermesi açısından oldukça önem taşır.

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) bu hutbesi, yalnız müslümanlara okunmuş sıradan bir hutbe olmayıp, bütün insanları kapsayan târihî bir hutbe ve bir insan hakları evrensel beyannâmesidir.

(*) Veda Hutbesi ile ilgili cümleler, Prof.Dr. Muhammed Hamidullah'ın Mecmû'atül-veşâiki's-siyâsiyye, adlı eserinden alınmıştır. (Beyrut 1407/1987, s. 360 vd., No: 287 elif)

(1) Miras, Kâmil, Tecrid-i Sarih, X. 396 (2. Baskı).

(2) Bkz. Hamidullah, Muhammed, İslâm Peygamberi, I, 273 (Ter: Sâlih Tuğ, İst. 1990).

(3) Miras, a.g.e., X, 396.

Biz burada sözü edilen konuların hepsini değil, hutbenin insan hakları ve âile hukuku ile ilgili yönlerini ele alacağız. Şimdi hutbenin konumuzla ilgili cümlelerini ele alıp, tahlil etmeye çalışalım.

Hutbede 7-8 yerde geçen ve paragraf başlarını oluşturan "Nâs" kelimesi, bu hutbenin veya bu beyannâmenin evrensellik yönünü yani bütün insanlara şâmil olma özelliğini ortaya koyar.

Çünkü bu kelime ile Hz. Peygamber (s.a.v.), sadece huzurundaki müslümanlara değil, orada bulunmayan gayr-i müslim; hattâ inançsız, Allah'ı tanımayan bütün insanlara seslenmeyi hedeflemiştir. Zira nâs kelimesi mutlak bir sözcük olup, inananı, inanmayan; müslimi, gayr-i müslimi, erkeği kadını, orada bulunanı, bulunmayan; hâsılı akıl sâhibi bütün mükellefleri içine almaktadır.

Hutbede yer alan "*Canlarınız... (her türlü tecâvüzdten korunmuştur)*" ifadesi, kanlarınız yani canlarınız mukaddestir, dokunulmaz demektir. Buna göre, insanın yaşama hakkının tabîi bir hak olduğunu ve cana dokunmanın, ona tecâvüz etmenin dinen ve hukûken yasak ve haram olduğu ortaya çıkmaktadır. Zaten İslâm'a göre, haksız yere kişinin hayatına kastetmek, hayat hakkını elinden almak haramdır. Kur'an'da iki yerde: "*Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın haram (yasak) kıldığı cana kıymayın.*"⁽⁴⁾ buyruluyor. Ayrıca konuyla doğrudan ilgili birçok hadis de vardır. Bu hadisler incelendiğinde bunların; zina, kısas ve irtidad gibi hukûkî sebepler dışında "*Müslümanın kanını akıtmak helâl değil, haramdır, tecâvüzdten korunmuştur.*"⁽⁵⁾ noktasında birleştikleri görülür ki, Hz. Peygamber (s.a.v.) Veda Hutbesi'ndeki hadislerinin dışında da bu konuya parmak basarak, bu hususu bir prensip olarak ortaya koymuştur. Bu delillere göre intihar büyük günahdır ve Allah, koyduğu hukûkî ölçülerin; başka bir ifade ile devlet gibi meşrû bir otoritenin dışında, kimseye ölüm cezası ile cezalandırma yetkisi vermemiştir.

"*Mallarınız... (her türlü tecâvüzdten korunmuştur)*" ifadesi ise, insanların mallarının garanti altına alındığını, başka bir deyişle insanın mülkiyet hakkı olduğunu; kişinin mülkiyetinde olan bir şeyin, haksız yere alınmayacağını; ancak malın meşrû ölçüler dâhilinde elde edilebileceğini, ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber, bu gerçekleri ilk defa burada söylemiş olmayıp, 23 sene boyunca bunları insanlığa daha önce âyetlerle açıklamış, kurallarını koymuş ve meşrû yollarını göstermiştir. Bu cümleden olarak "*Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla (haram yollarla) değil, karşılıklı rıza ile yapılan ti-*

(4) En'âm, 6/151; İsrâ, 17/33.

(5) Bkz. Buhârî, Diyât, 6; Müslim, Kasâme, 25.

caretle yeyin"⁽⁶⁾ âyeti ile benzer âyetler, kişinin malına, mülkiyet hakkına tecavüzü yasaklamaktadır.

"Irz ve nâmuslarınız da her türlü tecâvüzden korunmuştur." ifadesi de kişilerin irz ve nâmusunun muhterem ve dokunulmaz olduğunu kesin çizgilerle belirlemektedir. Buna göre kişinin özel hayatının tecessüsü, gizli yönlerinin araştırılması, âile hayatı ile ilgili sırların ifşâ edilmesi haram ve yasaktır. Kişinin harîmi anlamına gelen "*harîmü'r-racül*" diye bir terim vardır ki bu, hukûkî anlamda bir insanın koruması, himâye etmesi üzerine vâcip olan şey demektir. Başka bir ifade ile başkasının, kişiye haksız yere tacâvüzü halinde hukuk kurları çerçevesinde müdâhale edeceği, savunacağı şeylerdir ki bunlar, dilimizde irz venâmus kelimeleri ile ifade edilirler. İslâm hukukuna göre kişinin canına, malına, irz ve nâmusuna, âile efrâdına yani harîmine dışardan haksız bir saldırı olduğu zaman onları koruma ve gerekirse saldırıyı defetme yani meşrû müdâfaa hakkı tanınmıştır. Bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.): "*Kim malını, canını, dinini, irz ve nâmusunu korumak için mücâdele ederken öldürülürse o şehittir.*"⁽⁷⁾ buyurmuştur. Allah Rasûlü, bu açıklamaya çalıştığımız; can, mal, irz ve nâmus gibi kişinin doğrudan şahsı ve âilesiyle ilgili şeylerin oldukça önemli olduğunu göstermek ve bunu vurgulamak amacıyla, bu târihî hutbesinin hemen başında buna yer vermiş ve tebliğ ettiğine dair muhataplarından söz almıştır.

"Fâizin her çeşidi kaldırılmıştır, ayağımın altındadır. Lâkin borcunuzun aslını vermek gerekir. Ne zulmediniz, ne de zulme uğrayınız. Allah'ın emriyle fâizcilik artık yasaktır. Câhiliyetten kalma bu çirkin âdetin her türlü-sü ayağımın altındadır.." sözleri yukarıda açıklamaya çalıştığımız, mülkiyet hakkı ile malların dokunulmazlığı ve haksız kazancın yasak olduğu hususları ile doğrudan ilgilidir. Yani Hz. Peygamber, bu değerli sözleriyle tefecilik gibi bir sömürü düzenini yasaklamış ve ortadan kaldırmıştır.

"Câhiliyet devrinde görülen kan dâvâları da tamamen kaldırılmıştır." sözleri de kişi dokunulmazlığı, yaşama hakkı, toplum düzeni ve sosyal güvenle doğrudan ilgili olup, kan dâvâlarının kaldırılmasıyla, toplumu altüst eden anarşi önlenmiş, bunların yerine kardeşlik ilkesi tesis edilmiştir. Şurası bir gerçektir ki, bu emir ve yasaklar kâğıt üzerinde kalmamış, bizzat Hz. Peygamber tarafından toplum hayatına uygulanarak ideal manada bir İslâm birlik ve kardeşliği tesis edilmiştir. İşte bu nesil dünyada benzeri görülmemiş örnek bir nesil olmuştur.

(6) Nisâ, 4/29.

(7) Buhârî, Mezâlim, 33; Ebû Dâvud, Sünne, 32; Tirmizi, Diyat, 22 (No: 1421).

Hız. Peygamber (s.a.v.), fâizi ve tefeciliği yasaklarken, kan dâvâsını kaldırırken bunları önce kendi yakınlarında uygulamış ve böylece uyulması gereken örnek bir davranış sergilemiştir.

"Teammüden, bilerek haksız yere adam öldürmek kisası gerektirir" sözü ile yukarıda temas ettiğimiz cana kastetmek, kan dâvâsı güderek öldürmek gibi cinâyetlerin cezâsı belirtilmiş olmaktadır.

"Ey insanlar! Rabbiniz bir, babanız birdir. Hepiniz Âdem'in çocukları-sınız, Âdem ise topraktır. Allah yanında en değerli olanınız, O'na en çok saygı gösterip, emirlerine uyanınızdır. Arabın Arap olmayana bir üstünlüğü yoktur. (Eğer varsa) bu, ancak takvâ iledir." Hız. Peygamber (s.a.v.) bu edebî ve veciz sözleriyle bütün insanların Rabbinin bir olduğunu, aynı anne babadan türediğini ve insanların eşit olduğunu kesin çizgilerle gözler önüne sermiştir. Fizikî eşitliğin esas olduğunu vurgulayan bir âyette: "Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizi sırf birbirinizle tanış-sınız diye milletlere ve küçük küçük kabilelere ayırdık. Şüphesizki sizin Allah katında en şerefliiniz, takvâca en ileri olanınızdır."⁽⁸⁾ buyuruluyor. Bir hadiste de: "İnsanlar tarağın dişleri gibi eşittirler."⁽⁹⁾ buyurulmaktadır. Bu âyet ve hadislere göre insanların fizikî yapılarından gelen; cinsiyet, ırk, renk, dil, soy-sop ve benzeri faktörler, hiçbir zaman eşitliği zedeleyecek ve üstünlük sağlayacak nitelikte değildir. O halde bütün insanlar, insan olmaları itibariyle eşittirler. Kanun nazarında herkes eşittir ve prensip itibariyle eşit muâmeleye tâbidirler. Kureyşten asil bir kadın hırsızlık yapmış, bu durum ailesine ağır gel-mişti. Bunun cezâsını affettirmek için bir yolunu araştırıyorlardı. Sonunda Rasûlullah'ın dostu Üsâme'yi elçi olarak gönderdiler, o durumu arzettikten sonra, Hız. Peygamber bundan hoşlanmamış ve bunun üzerine: "Sizden önce-ki milletlerin helâk olmalarının sebebi şudur ki: İçlerinden şerefli birisi hır-sızlık edince onu bırakır, cezâlandırmazlar; zayıf birisi hırsızlık edince ona el kesme cezâsını uygularlardı. Allah'a yemin ederim ki Muhammed'in kızı Fâtıma da hırsızlık etse, şüphesiz onun da elini keserdim."⁽¹⁰⁾ buyurarak herkesin kanun önünde eşit olduğunu belirtmiştir.

Veda Hutbesi'nde Hız. Peygamber'in (s.a.v.) üzerinde durduğu ve günümüz-de, bilenin de bilmeyenin de söz ettiği en önemli konulardan biri de âile hu-kukunun özünü teşkil eden kadın hakları (veya karı-koca hakları) dır. Rasûlullah

(8) Hucurât, 49/13.

(9) Deylemî, el-Firdevs bi-Me'sûri'l-Hitâb, IV, 300 (Hd. No: 6882) Beyrut 1986.

(10) Müslim, Hudud, 8 (No: 1688).

(s.a.v.) yine "Ey insanlar!" diyerek bu konuda dikkat çekmiş ve sözlerine söyle devam etmiştir:

"Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları Allah'ın emâneti olarak aldınız; onların namuslarını ve iffetlerini Allah adına söz vererek helâl edindiniz." Bir toplumda veya âilede, kişilerin sâhip oldukları haklar oldukça önemlidir. Hakların gerçekleşmesi veya onlardan azamî derecede istifade, ancak medenî, hukûkî ve İslâmî ölçüler dahilinde hareket etmekle olur ki, bu da eğitim ve kültür düzeyinin yüksek seviyede olmasına bağlıdır. İşte Hz. Peygamber, âilenin bir kanadını oluşturan kadının haklarının çiğnenmesinden endişe ettiği için, hakların gözetilmesini ve çiğnendiği takdirde, Allah'tan gelebilecek cezadan sakınılmasını tavsiye etmiş ve kadınların, Allah'ın bir emâneti olduğunu, yani emânete hıyânet etmemeyi; hakkı ne ise onu vermeyi, altını çizerek belirtmek istemiştir.

"Sizin kadınlar üzerinde hakkınız vardır; sizin kadınlar üzerindeki hakkınız onların, âile yuvasını hoşlanmadığınız hiçbir kimseye çiğnetmemeleridir." Yani âilenin herşeyinden sorumlu olan kocanın, eşi üzerinde nikahtân doğan bir takım hakları olduğu ve bunların da en başında gelen; âile harîmine yabancıların ayak basmaması, nâmûsun korunması, sırların ifşâ edilmemesi, mesken masûniyeti gibi hususlardır. Bunların yerine getirilmemesi halinde, âile düzeni bozulacak, haklar çiğnenmiş olacak, dolayısıyla çocuklara kötü örnek olunacak, onların ebeveyn güvenleri sarsılacak ve düzeltilmesi oldukça zor bir yıkım meydana gelecektir.

"Onların (kadınların) da sizin üzerinizde hakları vardır. Kadınların sizin üzerinizdeki hakları, meşrû bir şekilde (örf ve âdete göre) her türlü yiyim ve giyimlerini temin etmenizdir." Hz. Peygamber (s.a.v.) bu sözleriyle, âilenin geçimiyle ilgili olan "nafaka hakkı" nın, kadının kocası üzerindeki haklarının en önemlilerinden biri olduğunu ortaya koymuştur. Kadın hakları konusunda titiz davranılmasını isteyen bir hadiste: "Kadınların haklarını yerine getirme hususunda Allah'tan korkunuz. Onların hak ve hürriyetlerine tecâvüz etmekten sakınız. Çünkü siz onları Allah'ın bir emâneti olarak aldınız."⁽¹¹⁾ buyurulmaktadır. Bu hadislerle ilgili âyetlere göre İslâm, kadınlara birtakım haklar tanımıştır ki, bunların başında nafaka hakkı gelir. "Annelerin yiyecek ve giyeceğini örfe uygun olarak sağlamak, çocuk kendisinin olan babaya aittir. Kimse gücünden fazlasıyla mükellef tutulmaz..."⁽¹²⁾ âyeti ile

(11) Krş., Müslim, Hac, 147.

(12) Bakara, 2/233.

benzeri âyetler (Bkz., Talak, 65/7) nafakanın kocaya ait olduğunu, bunun yerine getirilmemesi halinde kadının dâvâ açabileceğini ortaya koymaktadır. Buna göre kadın ev için gerekli olan masraflara katılmak zorunda değildir; buna zorlanamaz. Kadının kocası üzerindeki önemli haklarından biri de "mehir hakkı"dır. Kadın evlenmeden önce mehir isteme hakkına sâhiptir. "*Kadınlara mehirlerini seve seve veriniz; eğer ondan gönül hoşluğu ile size bir şey bağışlarsa onu âfiyetle yeyin.*"⁽¹³⁾ âyeti de kadının mehir hakkının zorunlu bir şey olduğunu ortaya koymaktadır.

Deneme mâhiyetinde olan bu kısa tahlilde Veda Hutbesi'nde; kişi dokunulmazlığı, hayat hakkı, mülkiyet hakkı, mesken masûniyeti, sosyal güvenlik, eşitlik ve âile hukuku ve daha detaylandırabileceğimiz haklar üzerinde durulduğu ortaya çıkmıştır.

(13) Nisâ, 4/4.